

КУРІЦИНА А.В.,
магістр психології,
Донецький національний
університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
ОВЕРЧУК В.А.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Донецький національний
університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНГІБІЦІЇ ЯК ФАКТОРА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЛЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена вивченню однієї з нагальних проблем сьогодення – психологічній безпеці освітнього середовища у закладах вищої освіти під час взаємодії його учасників, одним із показників якої є захищеність від психологічного насильства у взаємодії викладач-студент. У статті зазначено, що основною загрозою в міжособистісній взаємодії в освітньому середовищі є можливість отримання психологічної травми, у результаті якої відбувається нанесення шкоди позитивному розвитку молодої людини та її психічному здоров'ю. Однак, в науковій літературі недостатньо вивчені проблеми психологічної безпеки студентів у ВЗО. На думку авторів, це не свідчить про відсутність проблем такого роду, а лише про їх неактуальність у академічному середовищі та знецінення психологічної безпеки здобувачів освітніх послуг. Проаналізовані основні характеристики та найбільш поширені причини порушення психологічної безпеки у закладах вищої освіти, розглянуті поняття психологічного насилля, емоційного аб'юзу, як форм жорстокого поведіння зі здобувачами освітніх послуг. Розглянуто наслідки психологічного насилля у вигляді стресу, соціальної самоізоляції, тривалої депресії та тривожності у жертв аб'юзу. Описані штучні прийоми, які використовує викладач-інгібітор для здобуття авторитету й престижу, від яких часто страждають здобувачі освітніх послуг. Зазначено, що проблема насильства в різних його проявах, і

аб'юз у тому числі, пов'язана з легітимізацією агресії в суспільстві, а зниження ризиків формування та прояви даних феноменів – є загальнодержавним завданням.

Ключові слова: освітнє середовище, заклади вищої освіти, психологічна безпека, психологічне насилля, аб'юз, викладач-інгібітор.

Статья посвящена изучению одной из актуальных проблем современности – психологической безопасности образовательной среды в учреждениях высшего образования в процессе взаимодействия его участников, одним из показателей которого является защищенность от психологического насилия в отношениях преподаватель-студент. В статье указано, что основной угрозой в межличностном взаимодействии в образовательной среде является возможность получения психологической травмы, в результате которой происходит нанесение вреда позитивному развитию молодого человека и его психическому здоровью. Однако, в научной литературе недостаточно изучены проблемы психологической безопасности студентов в ВУЗах. По мнению авторов, это не свидетельствует об отсутствии проблем такого рода, а лишь об их неактуальности в академической среде и обесценивании психологической безопасности соискателей образовательных услуг. Проанализированы основные характеристики и наиболее распространенные причины нарушения психологической безопасности в учреждениях высшего образования, рассмотрены понятие психологического насилия, эмоционального абьюза, как форм жестокого обращения со студентами. Рассмотрены последствия психологического насилия в виде стресса, социальной самоизоляции, длительной депрессии и тревожности у жертв абьюза. Описаны искусственные приемы, которые использует преподаватель-ингибитор для получения авторитета и престижа, от которых часто страдают студенты. Отмечено, что проблема насилия в разных его проявлениях, и абьюз в том числе, связана с легитимизацией агрессии в обществе, а снижение рисков формирования и проявления данных феноменов – является общегосударственной задачей.

Ключевые слова: образовательная среда, высшие учебные заведения, психологическая безопасность, психологическое насилие, абьюз, преподаватель-ингибитор.

The article focuses on the study of one of the urgent problems of the present – the psychological security of educational environment in higher education institutions during the interaction of its participants, one of whose indicators are protection against psychological violence in the interaction teacher-student. The article states that the main threat in interpersonal interaction in the educational environment is the possibility of psychological trauma, which results in the damage of a positive development of a young man and his mental health. However, in scientific literature it is not enough to study the problem of psychological safety of students in HEI. According to the authors, this does not indicate the absence of problems of this kind, but only their lack of relevance in the academic environment and the impairment of psychological security for educational services. The main characteristics and the most common reasons for psychological security in higher education institutions are analyzed, the notion of psychological violence, emotional abuse, as a form of mistreatment of educational services applicants is considered. The article considers consequences of psychological violence in the form of stress, social isolation, prolonged depression and anxiety of abuse victims. Artificial methods used by the teacher-inhibitor to gain authority and prestige, which are often affected by educational services, are described. It is pointed out that the problem of violence in its various manifestations, and the government, including the legitimization of aggression in the society, and reduction of the risks of formation and manifestations of these phenomena is a nationwide task.

Key words: *educational environment, higher educational institutions, psychological security, psychological violence, abuse, teacher-inhibitor.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку Україна переживає негативні соціальні процеси, які супроводжуються значними кризовими змінами у суспільстві. Одним із таких явищ є насильство. Насильством наповнені різні сфери буття українців: політичне, економічне, духовне та сімейно-побутове. Воно має вираження у військовому конфлікті на сході країни, знеціненні життя, убивствах, агресії, жорстокості, тощо. Протести, революції, страйки, заколоти, терор стали ледве не нормою сучасного життя в нашій країні, з кожним днем градус «невпевненості у особистій безпеці» підвищується. Потреба в безпеці й захисті від усього, що загрожує життю і здоров'ю, є провідною у групі

основних потреб людини та визначає соціальну поведінку, формуючи певні мотиви діяльності. Безпека є активним і домінуючим фактором, який мобілізує психіку в надзвичайних ситуаціях.

Однією з нагальних проблем сьогодення є проблема психологічної безпеки освітнього процесу у закладах вищої освіти (ЗВО) під час взаємодії його учасників. Особливої значимості ця проблема набула з реалізацією студентоцентричної концепції освіти у ЗВО України, у відповідності до Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). Саме студентоцентризований підхід визначає освітній процес, як такий у якому особистість студента й особистість педагога виступають як його суб'єкти.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших механізмів соціального становлення особистості є освіта. Освітнє середовище є частиною життєвого, соціального середовища людини й виявляється як сукупність усіх освітніх факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на розвиток особистості.

Як зазначає А. Маслоу одним із компонентів успішного суспільства є відсутність приводу для страху або тривоги. Дійсно, важко почувати себе впевненим та прагнути до самореалізації не відчуваючи себе у безпеці. Відчуття стану безпеки на погляд А. Маслоу являється одним із фундаментальних щаблів у досягненні самоактуалізації особистості. В даному випадку хотілось би розглянути саме психологічну безпеку.

Зазначимо, що психологічна безпека – це переживання особистістю психологічного комфорту, що виражається в усвідомленні власного статусу, почуття власної гідності та їх недоторканності, а також в емоційному прийнятті себе [4]. Психологічна безпека є провідною характеристикою, яка визначає розвивальний характер освітнього середовища. Вона може бути основою для проектування та моделювання психолого-педагогічних умов навчання й виховання, водночас сприяючи зміцненню й розвитку психологічного здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу.

Одним із показників психологічної безпеки освітнього середовища навчального закладу, що забезпечує оптимальний стан психічного здоров'я його учасників, є захищеність від психологічного насильства у взаємодії викладач-студент.

Основною загрозою в міжособистісній взаємодії в освітньому середовищі є можливість отримання психологічної травми, у результаті якої відбувається нанесення шкоди позитивному розвитку людини та її психічному здоров'ю. Провідним джерелом психотравми визнається психологічне насилля, яке може мати різні форми, а саме [6]:

- психологічні впливи – образи, приниження, загрози, покарання, нега-

тивне оцінювання, заборони щодо поведінки й переживань, позбавлення чогось, відмова у прихильності тощо;

- психологічні ефекти – тривожність, агресивність, депресія, втрата довіри до себе або до когось із значущих людей тощо;
- психологічна взаємодія – непередбачуваність учинків партнерів спілкування, безвідповідальність у стосунках, неадекватність поведінки тощо.

Мета даної статі розглянути теоретичні аспекти психологічного досягання на психологічну безпеку студентів викладачами-інгібіторами.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичний аналіз наукової літератури виявив суттєвий інтерес до вивчення психологічної безпеки освітнього середовища такими науковцями, як К.Абульханова-Славська, А.Асмолов, Р. Гітельмахер, А.Донцова, А.Журавльова, Н.Іванова, М.Кашапова, В.Назарова, Б.Паригін, В.Рубцова, А. Свенціцький, І. Сушкова, Н. Фетіскіна та ін. Велика кількість робіт присвячена вивченню проблем конфліктів у закладах освіти, так вчені А.Анцупов, Н.Ануфрієва, І.Ващенко, В.Журавльов, М.Пірен, А. Шипілов та ін. приділяли увагу з'ясуванню сутності конфліктів, причин їхнього виникнення, розв'язанню конфліктних ситуацій. Питанням виходу з конфліктів присвячені роботи М.Альберта, О.Бандурки, Н.Провоторова, О. Хомерікі, А.Здравомислова, Л.Ємельяненко, Л.Коузера, Х.Лейсі, М.Мескона, М.Рібакова, М.Робера, Дж.Г.Скотта, Ф.Тільмана, Ф.Хедоурі тощо.

Однак, в науковій літературі недостатньо вивченні проблеми психологічної безпеки студентів у ВЗО. І це не свідчить про відсутність проблем такого роду, а лише про їх неактуальність у академічному середовищі та знецінення психологічної безпеки здобувачів освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. У своїй роботі Харланова Ю.В. виділяє основні характеристики психологічної безпеки у закладах вищої освіти [7]:

- Відсутність проявів психологічного насильства у взаємодії учасників освітнього процесу;
- Задоволення основних потреб в особистісно-довірчому спілкуванні;
- Зміцнення психічного здоров'я учасників педагогічного процесу.

До найбільш поширених причин порушення психологічної безпеки у закладах вищої освіти відносять [1]:

- Трансформацію особистості студента;
- Соціально-психологічну деформацію особистості викладача;
- Трансформацію педагогічного спілкування та механізм соціально-педагогічної віктимізації особистості.

Існує взаємозв'язок між вище зазначеними аспектами. Відповідно, можливо й таке, що соціально-психологічна деформація особистості викладача спонукає його до насильницьких стилів поведінки, відповідно це позначаєть-

ся на взаєминах між студентом та викладачем що провокує запуск механізму конфронтації. Соціально-психологічні деформації характеризуються змінами, які є подібними для більшості науково-педагогічних працівників. Вони проявляються наступними ознаками: у процесі взаємодії зі студентами викладач використовує в основному, авторитарний, маніпулятивний стиль спілкування. У поведінці викладача починають переважати надмірна самовпевненість, менторство, догматизм, відсутність гнучкості у спілкуванні зі студентами.

Варто зазначити, що міжособистісна взаємодія в освітньому середовищі не є ідеальною, в ньому часом з суб'єктивних чи об'єктивних причин виникають протиріччя, і це нормально, до тих пір доки систематичні неправомірні дії викладача не починають викликати у студентів відчуття психологічного дискомфорту та незахищеності, у цьому випадку викладач-інгібітор застосовує по відношенню до студента психологічне насилля тим самим посягає психологічну безпеку здобувачів освітніх послуг.

Психологічне насилля, емоційний аб'юз – це форма жорстокого поводження, при якій є намір заподіяти душевний, емоційний біль чи травму; психологічне насилля, яке включає вербальну агресію, заяви, спрямовані на приниження чи інфантилізацію, образи, погрози відлучення чи інституціоналізацію. Психологічне насилля призводить до стресу, соціальної самоізоляції, тривалої депресії та тривожності [8].

У своїй роботі Печеркіна А.А. [3] виділяє наступні прояви психологічного насилля: публічне приниження; образи; висміювання; погрози; образливе обзивання; вимога робити щось проти свого бажання; ігнорування; неповажне ставлення; недобррозичливе ставлення. В якості основної детермінанти психологічного насилля в освітньому середовищі авторка зазначає феномен інгібіції.

Дослідниця Полосова Л.Б., розглядає «інгібіцію-фасилітацію», як сукупність компонентів психологічної структури особистості педагога, які можуть надавати конструктивний або деструктивний вплив на продуктивність професійної діяльності і розвиток суб'єктів педагогічного процесу в залежності від розвитку у педагогів позитивного або негативного полюса феномена.

У своїй роботі Полосова Л.Б. виділяє зовнішні та внутрішні предикти «інгібіції-фасилітації».

До зовнішніх предиктів належать:

- соціально-економічна ситуація;
- напружена психоемоційна діяльність;
- несприятливі обставини в реалізації професійних планів;
- матеріальна незадоволеність тощо.

До внутрішніх належать :

- стереотипи особистості;

- комунікативні установки міжособистісного оцінювання;
- рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції емоцій і поведінки;
- зниження соціально-професійної активності;
- незадоволеність самоактуалізацією [5].

Викладач-інгібітор часто негативно впливає на самооцінку здобувача освітніх послуг, ставлячись до нього упереджено, підкреслюючи тільки його недоліки. Тим самим він провокує комплекс неповноцінності, невпевненість у власних силах студента. Для даної групи викладачів як правило характерний авторитарний стиль спілкування, що сприяє пригніченню особистості. Суб'єкт служить для викладача-інгібітора об'єктом педагогічних маніпуляцій [2].

До розвитку негативного полюса схильні педагоги з вираженою негативною комунікативною установкою, низьким рівнем емпатії та толерантності, високим рівнем агресії. Найбільш інтенсивно інгібіція розвивається при стажі від 5 до 10 років.

Психологиня Полоскова Л.Б. розробила методику, яка дозволяє виявити рівень інгібіції, при інтерпретації результатів за даною методикою дослідниця зазначає, що викладач з високим рівнем інгібіції «чує тільки себе», проявляє до оточуючих певну емоційну холодність, та часом не контролює свої дії та вчинки. Викладач не володіє лідерськими якостями. Багато в чому не знаходить взаєморозуміння з оточуючими. Некритичний по відношенню до самого себе, недбалий у відносинах з людьми, непередбачуваний в силу закритості особистості. Відзначається рефлексивно-пасивна позиція до діяльності, що дуже часто призводить до почуття самодостатності та безпроблемності в своїй діяльності, значущим є економічний добробут і схильність до постійного самоствердження [5]. Можна припустити, що викладач приносить психологічну шкоду та застосовує психологічне насилля заради своєї потреби самоствердитись за рахунок іншого вразливого представника.

Поведінка викладача у взаємодії зі студентами визначається тими функціями, які він виконує, його становищем у структурі освітнього процесу, правами й обов'язками щодо інших учасників освітнього середовища. Місце викладача, способи його впливу на студентів, ознаки, що характеризують його сутність як певний соціально-психологічний тип, фіксуються у такому понятті, як «статус», головними складовими якого є авторитет і престиж. Викладач з високим соціально-психологічним статусом має велику моральну владу, неформальний авторитет, що дозволяє впливати на студентів. Отже, його статус завжди пов'язаний із ставленням до нього колег по роботі та здобувачів освітніх послуг, які визнають його права й очікують виконання ним певних обов'язків.

Необхідно зазначити, що на взаємовплив викладача зі студентством впливає його особистий авторитет. Серед важливих складових авторитету викладача потрібно назвати довіру, повагу до нього з боку студентів, що виникають через переконання в наявності у нього певних здобутків, впевненості у тому, що він діє професійно, наділений відчуттям симпатії до студентів, виявляє щирість, порядність і водночас вимогливість у навчально-виховному процесі. На нашу думку, доцільно підкреслити те, що за відсутності довіри студентів до викладача всі дії його здаються непрофесійними.

Однак викладач-інгібітор може використовувати і штучні прийоми здобуття авторитету й престижу. Це різні псевдо авторитети, від яких часто страждають здобувачі освітніх послуг: авторитет пригнічення (прагнення викладача-інгібітора шляхом демонстрації переваги у правах, погроз скористатися владою, тримати студентів у постійному збудженні); авторитет резонерства (інгібітор вважає, що постійні бесіди повчального характеру посилюють його вплив на молодь); авторитет педантизму (схильність викладача до суцільного контролю); авторитет підкупу (оцінювання навчання безпосередньо залежить від особистих примх викладача, що породжує особисту відданість певної частини студентів); авторитет доброти (неправильне розуміння сутності доброти до студентів при низькій вимогливості); авторитет чванства (зверхність, пихатість, надмірне захоплення владою). Саме особистісний чинник є тією психологічною компонентою, що вносить індивідуальне «забарвлення» у педагогічне спілкування.

Висновок. Отже, задля перекриття власної незадоволеності викладачі-інгібітори стверджуються за рахунок студентів шляхом формуванням у них комплексу неповноцінності за допомогою різноманітних методів впливу. Очевидно знаходячись тривалий час під негативним гнітом інгібітора, у здобувача освітніх послуг зникає почуття психологічної безпеки у освітньому середовищі вишу, відповідно студент знаходиться у стані незадоволеності та не в змозі розвивати власні соціально орієнтовані потреби, відповідно це негативно впливає та знижує самооцінку, що зменшує шанс розкриття особистісних потенціалів та емоційного благополуччя студента у ЗВО, дані проблеми можуть знаходити своє відображенні в академічній успішності та можливості подальшого завершення навчання, що також негативно впливає на психологічне та фізичне здоров'я студентів.

Проблема насильства в різних його проявах, і аб'юз у тому числі, пов'язана з легітимізацією агресії в суспільстві, а зниження ризиків формування та прояви даних феноменів – є загальнодержавним завданням. Психологічну безпеку освітнього середовища необхідно забезпечувати невідкладно. Забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища і, як наслідок, охорона і підтримка психічного здоров'я її учасників має бути пріоритетним напрямком розвитку сучасної освіти.

Список використаних джерел:

1. Горбенко А.В. Эмоциональная безопасность образовательной среды у студентов гуманитарного ВУЗа (бакалавриат и магистратура) Современное образование. 2015. № 4. С. 36 – 91.
2. Овчарова Р.Ф. Психологическая фасилитация работы школьного учителя. Москва, 2017. 305 с.
3. Печеркина А.А. Психологические детерминанты психологического насилия в образовательной среде. Педагогическое образование в России. 2013. С. 122 – 125.
4. Психология общения. Энциклопедический словарь. Москва, 2011. 600 с.
5. Полосова Л.Б. Психологические предикторы развития феномена ингибции - фасилитации в педагогическом общении: автореф. дис. кандидата пед. наук. Екатеринбург, 2014. 142 с.
6. Психологічна безпека освітнього середовища: Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 9 / за ред. Т. Л. Панченко. Біла Церква: КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», 2016. 228 с.
7. Харланова Ю.В. Психологическая безопасность образовательной среды ВУЗа. Безопасность образовательной среды: психологическая оценка и сопровождение: Материалы Всероссийской научно практической конференции (Москва, 30 – 31 октября 2013). Москва, 2013. С. 63 – 67.
8. The free dictionary by farlex. URL: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/psychological+abuse> (Last accessed: 15.01.2020)

Transliteration of References:

1. Gorbenko A. V. Emotsionalnaya bezopasnost obrazovatelnoy sredy u studentov gumanitarnogo VUZa (bakalavriat i magistratura) Sovremennoye obrazovaniye. 2015. № 4. S. 36 – 91.
2. Ovcharova R. F. Psikhologicheskaya fasilitatsiya raboty shkhnogo uchitelya. Moskva. 2017. 305 s.
3. Pecherkina A. A. Psikhologicheskkiye determinanty psikhologicheskogo nasiliya v obrazovatelnoy srede. Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii. 2013. S. 122 – 125.
4. Psikhologiya obshcheniya. Entsiklopedicheskiy slovar. Moskva. 2011. 600 s.
5. Polosova L. B. Psikhologicheskkiye prediktory razvitiya fenomena ingibitsii - fasilitatsii v pedagogicheskom obshchenii: avtoref. dis. kandidata ped. nauk. Ekaterinburg. 2014. 142 s.
6. Psykholohichna bezpeka osvitnoho seredovyshcha: Visnyk psykholohichnoi sluzhby Kyivshchyny. Vypusk 9 / za red. T. L. Panchenko. Bila Tserkva: KVNZ KOR «Akademiia neperervnoi osvity», 2016. 228 s.

7. Kharlanova Yu. V. Psikhologicheskaya bezopasnost obrazovatelnoi? srede VUZa. Bezopasnost obrazovatelnoy srede: psikhologicheskaya otsenka i soprovozhdeniye: Materialy Vserossiyskoy nauchno prakticheskoy konferentsii (Moskva. 30 – 31 oktyabrya 2013). Moskva. 2013. S. 63 – 67.
8. The free dictionary by farlex. URL: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/psychological+abuse> (Last accessed: 15.01.2020)

KURITSYNA A.V.,

Master of Psychology, Vasyl` Stus Donetsk National University,

Vinnytsya, Ukraine

E-mail: nasti411@mail.ru

OVERCHUK V.A.,

Candidate of Psychological Sciences., Associate Professor, Department of

Psychology, Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsya, Ukraine

E-mail: vik.over030506@gmail.com

**PSYCHOLOGICAL MEANINGS OF INHIBITION AS A FACTOR OF PSYCHOLOGICAL
VIOLENCE IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT**